

Mesterek és „E.P.-igonok” A kitömött hattyúban*

„Ma nincs mester, és így nincs tanítvány.”¹ Írja Esterházy Péter az 1988-as kiadású *A kitömött hattyú* című kötetének egyik esszéjében. Az persze nyilvánvaló, hogy ezt ő sem gondolja komolyan. A szerző egész szövegüniverzuma telis-tele van ugyanis olyan mondatokkal, amelyeket olyanoktól vett el, kölcsön, örökbe, akiket olvasni érdemes. Mondjuk, az egyszerűség kedvéért nevezzük őket mégiscsak mestereknek. Így természetsszerűleg ő meg a legjobb tanítvány, még akkor is, ha szerinte a jó írónak elégséges csupán csak közepes olvasónak lennie. A kötet az első könyve annak a hosszú sorozatnak, amely *A kitömött hattyúval* kezdődik és a 91-ben megjelent *Az elefántcsonttoronyból* és *A halacska csodálatos élete*, a 94-ben kiadott *Egy kékharisnya följegyzései*, vagy a 96-os *A kék haris* és 2003-as *A szabadság nehéz mámore* című kötetig tart. Legalábbis ez idáig eddig. A szakirodalomban a rendszerváltozás előttről tartja magát az a megállapítás miszerint: „... e könyvek tematikájukban, megszólalási módjukban, valamint az író intencióját tekintve is szoros kapcsolatban állnak nemcsak egymással, hanem a szerző más szépprózai műveivel is, mintegy továbbírásai valami ugyanannak. (...) Esterházy írásmódjának sokdimenziós jellege, a szövegek intertextuális kapcsolódásai, valamint az esszéműfajból adódó befejezetlenség és a benne rejlő továbbírhatóság lehetősége: az ismétlődéseken keresztül megalkotott Esterházy-beszéd adja meg valamennyi, különböző műfajú írás közös textuális/kontextuális hátterét.”² Írja Wernitzer Julianna egy tanulmányában, Szilágyi Márton arra is utal, hogy ezek a szövegek azzal is felhívják magukra a figyelmet, hogy némelyik kötet címe állat-emblémmel jelölt, és a *hattyú*, a *halacska*, és az *elefánt* figurák kultúrtörténeti, mitológiai és teológiai tradícióinak felfejtését is elvégzi.³ A sok izgalmas és érdekes elemzés közül mégis Balassa Péter egy írása veti fel talán először azt a kérdést, hogy vajon *A kitömött hattyú* című kötet, és más Esterházy-esszék „... éppúgy a szépirodalom részei, (-) mint az esszéisztikáé; (merthogy) e határok a 20. századi irodalomban rendkívül hajlékonyak, miként az irodalom is, amit Esterházy művel.”⁴

Hogyan is tekintjük tehát az alkalmi esszéket? Legjobb talán, ha elismerjük, hogy az író epikáját és publicisztikáját ezer szál köti össze, és ami a legfontosabb, hogy a publicisztikai írások is legalább olyan kierielt prózaírói technikát működtetnek, mint a nagyregények. Mivel előadásom tárgya elsősorban *A kitömött hattyú*, így a továbbiakban csak e kötet jellegét kíséreltem meg leírni. Esterházy előszavában is és az azt követő

* Jelen tanulmány megjelentetése a TÁMOP 4. 2. 2. B - 10/1 - 2010 - 0018 számú projekt támogatásával valósult meg.

¹ Esterházy Péter 1988. *Ünnepi beszéd és rekonstrukció (Kosztolányi)*. In: EP *A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó. 43.

² Wernitzer Julianna *A hattyútól a mámorig: Esterházy Péter A szabadság nehéz mámore című kötetéről ürügyén*. Jelenkor <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=711>

³ Szilágyi Márton 2010. *Az autonómia térképe (Esterházy Péter korai publicisztikája)*. In: Palkó Gábor (szerk.): *Nem találunk szavakat: Válogatott írások Esterházy Péter műveiről (1974-2008)*. Magvető Kiadó. Budapest. 125.

⁴ Balassa Péter 2005. *Margináliák egy breviáriumhoz: A kitömött hattyú*. In: BP *Segédigék: Esterházy Péter prózájáról*. Balassi Kiadó. Budapest. 100.

„Életünk fiktív változata” című írásban is részletesen, szó szerinti ismétléseket is beiktatva számol be a szövegek keletkezési körülményeiről. Megrendelésre, sok háritás után eszkábálta össze a könyvet. Bevallása szerint az írások többszörösen összefüggenek, és össze is vannak gabalyodva, át meg átjárnak egymást, miközben önálló lények. Zárójelben azért a rend kedvéért megjegyzi: *állat-ok* is egyszersmind. Nyilvánvaló utalás ez a *hattyúra*, elsősorban arra a tizenhétre, amivel a Csokonai Lili-könyvet jelöli meg. Az előszót továbbá összeolvashatjuk a kötet mottójával is, ami így szól: „*Profétára hülyüliünk*” Ez meg jó eséllyel mutathat rá arra a vélekedésre, amely talán tényleg jellemezte az említett könyv befogadástörténetét, tudniillik a túlinterpretálásra. Balassa szerint e hibás felfogás az volt, hogy néhányan úgy vélték az írói fellépés barokk túlaradása sokféle bősége ugyanilyen interpretációs barokkot igényelne. Ebből aztán számos dolog következett, de egyik a legfontosabb maga *A kitömött hattyú* és a *Tizenhét kitömött hattyúk* című szöveg megszületése, amely egyfajta élvezoncolás, műhelynapló és metaszöveggént is olvastatja magát. *A hattyú* értelemszerűen a Berzsenyi utolsó verséből kölcsön vett a költészet néma hattyú-ságára⁵ utal, a *kitömött* szó megmutatja, hogy ez valójában a mű a műről problematikáját veti fel, a cselekvést végzője, így lesz maga a *preparátor*, aki preparátumot készít, amely élethű ugyan, de csak, vagy szerencsére-sőt: Másolat. *A kitömött* kifejezés rendre visszatér majd az Esterházy-prózában később több variációban is. A legsajátosabb módon három írás címének variálásaként: *Egy kitömött kékharisnya csodás élete*. *A kitömött hattyú* című kötet egyik sajátja, hogy először jelentek meg összegyűjtve az írókról költőkről, ha úgy tetszik mesterekről született vallomások. Kosztolányi, Ottlik, Örkény, Hamvas, Mészöly, Vasadi, Petőfi és Csáth kap helyet ebben a kötetben, de a Goethe-, Mann-, Joyce-utalásokat is ismerhettük már akkoriban. Esterházy többféleképpen beszél az irodalmi hagyománnyal folytatott párbeszéd jelentőségéről: „Mintha az írókkal olyan dolgok esnének meg, amilyenek a könyveik, Mándyról Mándy-novellákban lehetne beszélni, Hrabalról meg az ő kocsmánakdotaival.”⁶ Tudjuk persze azt is, hogy a későbbi gyűjteményes kötetekben a *hattyú-könyvben* megkezdett portrék újrarajzolását is elvégzi. A hattyú kötet óta „(...) felidézett írói pillantások közös jegye – akár Tandori, Mándy, Mészöly, Kosztolányi, Örkény, Nádas, Pilinszky vagy Márai írásmódját vizsgálja is az író –, hogy *e szerzők kivétel nélkül kemény nyelvi munkát végeznek, a nyelv igazságára kérdeznek rá, művészetükkal (nyelvi) „helyet” keresnek és találnak, a nyelvet szolgálják: megváltoztatják, pontosítják, radikalizálják vagy újraértelmezik azt.*”⁷ A mesterekről írt esszékről egyébként a kötetet azonnal bíráló akkor friss kritikák így vélekedtek: „S így élednek meg varázslatosan a vállalt író-elődök: Csáth Géza, Kosztolányi, Móricz. Akiket megszabadít a régi ítéletek és elavult tételezések terheitől, s akiknek életéből és művészetéből képes fikciók és tények értelmező műveléssel megragadni az idő múlásával is érvényes maradandót.”⁸ Mások úgy vélik ebben a kötetben „fantasztikus, lírai, objektivizált, ál-dokumentáris vallomásokot olvashatunk”⁹ az említett szerzőkről. Csuha István a *hattyú-könyvet*: „*A magyar irodalmi*

⁵ Berzsenyi Dániel „*A szent poézis néma hattyú / S hallgat örökre hideg vizekben*” (Halljuk! miket mond a lekötött kalóz) (A vélekedés szerint a hattyú néma, csak halálát megérezve fog éneklésbe.) De! A hattyú Nemes Nagy Ágnesre is utal(hat).

⁶ Esterházy Péter 2003. *Hrabal könyvei*. In: EP *A szabadság nehéz mómora*. Magvető Kiadó. Budapest. 9.

⁷ Wernitzer, Im.

⁸ Koczás Sándor 1989. *Mert a világ még nem kész: Esterházy Péter, A kitömött hattyú*. Új Írás 2: 121.

⁹ Nagy Sz. Péter 1989. *Esterházy Péter, A kitömött hattyú*. Új Írás 2: 122.

élet enciklopédiájaként” olvassa, nyilvánvaló utalással Bojtár Endre leleményére, miszerint a *Termelési-regény* meg: „*a magyar élet enciklopédiája*”¹⁰-ként olvastatná magát. Alexa Károly tanulmányának már a címében is rájátszik a preparáló-kitömött jelentésrétegeire, a kötet szerzőjét *preparált hattüűpreparátornak* nevezi. Hiszen ez a hóhér akasztása, a preparálót is kitömik, kritikusok bírálják oldalakon keresztül szövegeit. Alexa abban is egyetért a kritikustársakkal, hogy a mestereket megéneklő szövegek csupán fiktív pályatársi életrajzoknak tekinthetők, de lényegesebbnek gondolja a munkanaplóként való olvasást, hiszen vélhetően mindnyájan azzal a várankozással olvassuk az efféle könyveket, hogy vajon hozzáadnak-e valamit a szerző szépirodalmi műveinek megértéséhez. Tanulmánya végén még egyszer nyomatékosítja, hogy e tekintetben nem jutunk sokra, ha elolvassuk ezeket az irodalmi tárgyú (!) vallomásos függőségű ars poéticaként értelmezhető szövegeket.¹¹

Akkor kérdezhethetnénk joggal mi hasznuk ezeknek az írásoknak, és mégis miért éppen ők, és mindig és újra, Ottlik, Kosztolányi, Csáth, Nemes Nagy, vagy az újabbak közül Mészöly, Kertész, Vasadi? Mert Esterházy őket olvassa, és amit olvas, és jó szövegnek tart azt elveszi, attól kezdve, ahogyan azt mindig is hangsúlyozza az az övé.

Előadásom első mondatát én is elvettem az Esterházytól, abból az esszéből, amely Kosztolányiról beszél. Akit, mint olvashatjuk, akkor tartaná mesterének, ha pincér volna, és mivel ő ugye nem az, ebből mégsem következik, hogy Kosztolányit nem tartja mesterének, csak ha Kosztolányit nem tartaná mesterének, nem volna pincér. Értik ugye? Mester és tanítvány-ügyben egyébként is szkeptikus az elbeszélő, mert szerinte az idők megváltoztak nem kuporodunk valakinek a lábához, nincs rá időnk se kedvünk. A kuporodás helyett javasolja az irodalmi közlekedés-közeledés fogalmának bevezetését, mely szerinte tárgyszerű határok közé szorított. Egyébként sem az a baj véli, hogy az irodalmi lapoknak nincsen asztala (kávéházi asztala) hanem hogy nincsenek is irodalmi lapok. Itt persze nem konkrét lapra gondol, hanem szellemi erőre, és visszautal a Kosztolányiék lapjára. És mivel továbbszövi a mester-tanítvány fogalmi körök hálóját, tényszerűen meghatározza miért is nem mestere Ottlik, vagy Mészöly és Vasadi. Mert ő inkább *tanul* valakitől. Hogy mi a mondat, azt Ottliktól, a szavakat Mándytól, hogy a nem-szó is szó Mészölytől, a fényt Vasaditól és így tovább. A levezetés vége természetesen az, hogy Kosztolányi tehát nem mester. Hanem mi? Teszi fel a kérdést egyúttal, és bevezet egy szép fogalmat, miszerint Kosztolányi a *bátyánk*. Aki mindent tud, ismeri az életet, a felsős tanárokat, és persze a nőket. Csodás természetesen hangsúlyozottan fiktív találkozásuk leírása, mármint a Kosztolányié és az Esterházyé egyszerre idézi meg a múlt század szépséges irodalmi barátságainak emlékét és a Kosztolányi-írás helyeit és módjait, mondhatnám most különös tekintettel az *Esti Kornélra*. Azóta Esterházy megjelentette az *Estit*. Nyilván más olvasatot kölcsönöz ez is most a hattüű-könyvben megjelent szövegnek. A fiktív találkozás történetét olvasva a könnyen síró Kosztolányit, aki a kocsonyakészítés receptjét és a mexikói fűszerezésű bab emésztésének altesti utóhatásait is ismeri, könnyen zárja szívébe az olvasó, olyan, mint egy regényhős, aki a történet végén játzsásiból mintegy stilizálva lelövi az Esterházyt, aki a költőtől kapott ingét tüdőtájékon át is vérzi rendesen. Az epilógus azonban nem

¹⁰ Csuha István 1989. *Esterházy Péter, A kitömött hattüű. Alföld*, 1: 81.

¹¹ Alexa Károly 1999. *A preparált hattüűpreparátor*. In: AK *A szerecsen komornyik*. Kortárs 1: 231–239.

magyarázkodik, hanem jelölve beidézi Ottlik írását Kosztolányiról. A *báty-ság fogalmát* még kiterjeszti más írókra is, akikkel testvéri kapcsolatban volna jó inkább lenni. Aztán természetesen zárásként megint nehéz helyzetbe hozza az olvasót, mert azt mondja, Kosztolányi tehát nem mester, mert mester nincs. Nem is példa, mert az a Babits Mihály, a legnagyobb meg a Móricz Zsigmond. Az *Egy kékharisnya följegyzései* című kötetben *A báty* címmel megjelentet egy esszét, továbbírva a korábbi Kosztolányi-képet. Talán innen világosabb ez a *mester-tanítvány* viszonyt átértelmező attitűd. A *hattyú-könyv* rendszerváltozás előtti, de a *kékharisnya* már 94-ben jelent meg. Itt már megtudhatjuk, hogy a Rákosi Sztálin féle irodalom felfogás szerint az 50-es években valóban életveszélyes volt Babits-tanítványnak vagy Kosztolányi-hívőnek lenni. „Ebben tényleg nincs semmi túlzás, gondoljunk az Újhold sorsára, a háború utáni nemzedék (Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Mándy) folyóiratára, melyet hét szám után, 1948-ban betiltottak, s szerzőinek életét drámaian befolyásolta a babitsi irodalmi eszményekhez való ragaszkodás. Tessék elképzelni, hogy az angol rendőrség szimatol a T. S. Eliot-befolyásoltság ügyében... Önnek valóban tetszik ez a sor? These fragments I have shored against my ruins...(Romjaimat védem e törmelékekkel = *Átokföldje*) Igen, uram. Bitóra velem! Lassan már mi sem fogjuk az ilyen mondatokat fölfogni.”¹² Aztán párhuzamot von Kosztolányi szellemi öröksége, és a 400 évig locsolandó angol gyep között. Kosztolányi tehát legalább annyira világszám, mint amennyire az az angol gyep, amennyiben 4 évszázadon át képesek vagyunk locsolni és vágni azt. „Több fotón is láthatjuk őt csokornyakkendőben. Magyarországon a csokornyakkendő jó ideig polgári csökevénynek számított, lényegében tiltva volt, most pedig megjelentek az úgazdag nyakkendők, úgy lógván a nyakakban, mint valami zokniféle (...) Megunhatatlan angol viccünk (elnézést) az a bizonyos pázsitos, hogy a pázsit mért volna olyan szép arrafelé, a válasz, hogy vágni kell meg locsolni. Ó, csupán ennyi volna? Yes, sir, csupán ennyi, vágni, locsolni, négyszáz évig. Hát, csupán ennyi, Kosztolányi csokornyakkendője olyan nekünk, mintha négyszáz éve hordaná már.”¹³ A *hattyú*-ban publikált írás képzeletbeli pisztolyának ravaszát meghúzódó Kosztolányi, így sebezheti valóban véresre a kortárs magyar írókat. Talán néha ezért sem ajánlatos a lábhoz kucorodás. De akkor mégis hogyan képzelhető el ez a túlélésre számító *mester-tanítvány, báty-öcs* viszony, amelynek alapja valami egyenrangú testvériség. Talán az Esterházy-féle intertextualitás, a posztmodern szövegközöttség egyik megvalósulási formája adhatja meg a választ. Esterházy a szövegek közötti szabad átjárhatóság, idézés technikájának alkalmazásával olyan koherens szöveg univerzumot hoz létre, amelyben tökéletes harmóniában állnak Goethe és Joyce, Ottlik és Mészöly vagy Gödel mondatai félmondatai az Aradszky Lászlótól vett slágerszövegek foszlányaival.

Mint ismert Forgács Zsuzsa *A visszaadás művészete* című Magyar Narancsban megjelent cikkében a *Harmonia Caelestis*-szel kapcsolatban nehezményezte, hogy a szerző nem hivatkozta le a regényben szereplő összes citátumot, így tiszteletlenséggel és a szerzői jogok megsértésével vádolja az írókat. Akkoriban többeket megkérdeztek az ügyel kapcsolatban. A *szöveg nem rabol érzést* című írásban Kulcsár Szabó Ernő részletes, a posztmodern intertextualitás elméletét vizsgáló tanulmánnyal válaszolt a kérdésekre: „Egy olyan irányzat ugyanis, (ti. a posztmodern) amely önmagát az elvi megelőzöttség

¹² Esterházy Péter 1994. *Egy kékharisnya följegyzései*. Magvető Kiadó. Budapest. 163.

¹³ Uo.

tapasztalatán keresztül és a művészet innovatív potenciáljának kimerülését fölismerve definiálta, a szövegüniverzum telítettségével szemközt nemcsak az eredetiség hajszoását kényszerült illúzióknak minősíteni, hanem saját „utólagosság”-tapasztalatában kellett ráismernie a dolgok újírásának esztétikai lehetőségeire is.” Ez az új kérdezmód még az irodalom múltjának is átírta a jövőjét, miszerint a jelent nem feltétlenül az örökölt kánon beszéde segítette hozzá az új önmegértéshez, hanem inkább az eddig hallgatagnak bizonyult, nehezen szóra bírható alkotások örökítette hagyomány. Végül megállapította: „... az Esterházy szövegek java nemcsak átviteli-, de archiváló és tároló médiumként is az egyik legbiztonságosabb hungaricum.)”¹⁴

Esterházy Ottlik Géza 75. születésnapjára írt *Zakóink legtítkosabb szerkezete*¹⁵ című szövegében felteszi a kérdést, hogy vajon a magyar irodalomban ki mit visel a leghitelesebben. Ottlik elnyűtt tweedzakóban a legjobb, Mészöly Miklós atlétatrikóban, kék-fehér csíkosban, vagy fakó lilában. Azzal csak eljátszik, hogy vajon melltartóban ki lehetne a nyerő. Itt felmerül Bethlen Kata neve, de ezt hamar elveti. Máshol aztán, pont *A kitömött hattyú*ban így fogalmaz „Soha nem éreztem magamat a saját mondataimban úgy, mintha idegen ruhában járnék. Hol ilyen, hol olyan ruhákban, azt igen. Levetett ruhákban, agyonmosott ruhákban, jelmezekben, azt igen. Soha nem voltak identitásproblémáim; az általam leírt mondat az enyém, így gondoltam.” A részlet lábjegyzetében hozzáteszi: „Talán ezért is bonyolódtam bele olyan egyszerűen a vendégmondatokba.”¹⁶ Ezek a mondatok, ahogyan Esterházy számára nem idegenek, úgy van valamiféle ismerősség-érzés az olvasóban is, aki meg befogadáskor kihallja az előszöveget, annak összes konnotációjával. És hogy mi lesz ezután, az Esterházy utáni nemzedékkal, azokkal, akiket nagy befolyás alatt tart a posztmodern valamikori izgalmas kísérletként alkalmazott jellege. Egyszerű: Maguk is követőkké, hívekké, rajongókká, olvasókká, tanítványokká válnak. Keresnek valakit, akit *bátyként* szerethetnek. Hacsak nem válnak, ahogyan Esterházy Péter fogalmaz *A kitömött hattyú*ban a posztmodern stílusdiktatúra áldozataivá, és nem nevezhetjük őket E.P.-igonoknak¹⁷. Így nagy E-vel és nagy P-vel kötőjellel a végén.

¹⁴ Kulcsár Szabó Ernő 2007. *A szöveg nem rabol „érzést”*. Litera <http://www.litera.hu/dosszie/esterhazy-peter/2>

¹⁵ Esterházy Péter 1996. *Zakóink legtítkosabb szerkezete*. In: Kelecsényi László (szerk.): *Ottlik: (Emlékkönyv)*. Pesti Szalon. Budapest. 186.

¹⁶ Esterházy Péter 1988. *Otthon – javított, nyers kivezetés* -. In: EP *A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó. Budapest. 24.

¹⁷ Esterházy Péter 1988. *Függelék a Kis Magyar Pornográfiához – mondatok* -. In: EP *A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó. Budapest. 94.